

Boekbesprekingen

Dr. J. Bijl, *De genese van ervaring en kennis, een verkenning ten behoeve van de theorie der sociale wetenschappen*, Utrechtse Pedagogische Verhandelingen, jaarg. 1; nr. 2a + b. Verkrijgbaar: I.P.A.W., Nieuwe Gracht 36, Utrecht.

In December 1978 verscheen als tweede nummer van de Utrechtse Pedagogische Verhandelingen van de hand van dr. J. Bijl: 'De genese van ervaring en kennis'.

Het gaat hier in feite om een soort van bewustzijnspsychologie, waarbinnen de relatie tussen kennen en ervaren enerzijds en de leefwereld anderzijds niet alleen – onontkoombaar – tot uitgangspunt van een analyse van het worden van kennis en ervaring is gekozen, maar waarbinnen deze relatie tevens – even zo onontkoombaar – tot grondcategorie voor de theorie der sociale wetenschappen gepresenteerd wordt.

Het werk speelt zich nagenoeg volledig af op het als eerste genoemde punt (analyse van de wording van ervaring en kennis); het als tweede genoemde aspect blijft impliciet.

De analyse van de genese van ervaring en kennis omvat twee delen. Het eerste deel beperkt zich tot de prelinguale fase en heeft betrekking op het waarnemen; het tweede deel sluit daarop aan met het begin van taal en denken.

Het eerste deel is fundamenteel. In de vergelijking van mens en dier zijn wij n.l. gewoon ons uit te spreken in termen van 'denken' en 'willen' e.d. als onderscheidingsmomenten. Daarmee bevinden wij ons echter al een eind op weg in het mensenleven. Bijl start bij het begin. Hij laat zien dat waarnemen, ook in het prilste stadium van het leven, gekleurd is. Uit de fysica wisten we al wel dat er bepaalde omvormingen binnen de mens plaatsvinden bij het zien b.v.

Als Bijl nagaat wat de pasgeborene waarneemt, dan blijkt dat in een confrontatie met iets van de buitenwereld al een ervaren vriendelijkheid of vijandigheid gemanifesteerd wordt. Daarbij worden weliswaar nog geen analytische structuren in het waargenomene onderscheiden, maar Bijl konkludeert dat er in elk geval onderscheiden wordt. Er moet in elk geval zoiets als een ervaringscentrum zijn, op grond waarvan een besef van gescheidenheid van ik en de wereld er is. (p. 29)

Dat betekent dat ook dáár de omvormingskrachten al op de waarneming van invloed moeten zijn: Deze waarneming wordt beïnvloed door vormen van senso-motorische activiteiten. In Bijl's studie houdt dat in, dat het lichaam optreedt als ken-kriterium, of beter: als ervaringskriterium. In die ervaring treedt distantie op (gescheidenheidsbesef) die innerlijke reflexie mogelijk maakt.

Met uitzondering van die reflexiemogelijkheid geldt dit alles ook voor dieren. De mens maakt echter een overgang van het centrisch gestuurde leven (dier – honger – prooi) naar het excentrisch gereguleerde belevensleven. Deze regulering filtert als het ware wat er aan strevingen en instinkten oorspronkelijk ten grondslag ligt aan gedrag. Er treedt een bepaalde vorm van vrijheid op waarmee de buitenwereld gestructureerd kan worden. Hieraan ligt ten grondslag dat we de wereld geleed kennen. Over die structureren van de werkelijkheid (taal en betekenis) gaat het tweede deel van Bijl's boek.

Ik ga er nu niet op in omdat ik de resterende ruimte wil besteden aan dat wat Bijl's analyse impliceert voor de theorie van de sociale wetenschappen. Bijl geeft die implicaties eigenlijk alleen aan het begin van zijn boek aan, en wel als startpunt. Om het menselijk bestaan te kunnen bestuderen moet dat bestaan geleed worden, '(...) en wel (...) op een wijze die dat bestaan reeds "laat zien"'. (p. 4).

M.a.w. methoden van kennisverwerving omtrent het menselijk bestaan komen voort uit een impliciet besef van dat menselijk bestaan, en zijn geen constructies die los van het-leven ontstaan (eigenlijk een apriori). Konkreet houdt dat in dat de eigen ervaring een methodische betekenis heeft en dient te hebben, d.w.z. men dient er zich van bewust te zijn. Daarom kan Bijl ook stellen dat zijn eigen psychische leven startpunt van zijn analyse is geweest (p. 109).

Men zou dit het principe van de gemeenschappelijke oorsprong van methode en werkelijkheid kunnen noemen, met als konsekwentie dat alle geformaliseerde scheiding van methode en werkelijkheid artificiële gedachtenspinselformen moeten heten.

Maar hoe ziet de geleiding er uit? Het menselijk bestaan is geleed in situaties. 'Deze situaties doen zich in het bestaan voor, omdat de mens taken uitvoert'. (p. 4).

Bijl bedoelt hier eigenlijk – later zegt hij dat ook – dat het menselijk bestaan gericht is op taak-volvoering, en dat alles wat tot een situatie behoort relevantie bezit t.a.v. die taakvolvoering.

Hieruit leid ik twee belangrijke konsekwenties voor de theorie der sociale wetenschappen af:

1. er is sprake van een gerichtheid van de menselijke activiteit.

Dit idee ligt ten grondslag aan Bijl's totale analyse. Hij

spreekt in dit opzicht voortdurend van 'strevingen', die de ervaring kleuren. Er ontstaan als het ware specifieke betekenissen. Die specificiteit is de volgende konsekwentie:

2. er is sprake van een situationele gebondenheid van ervaring en betekenis.

Het zijn met name deze twee grondaspecten die van groot belang zijn in de studie der sociale wetenschappen. Bijl wijst ons in feite op de noodzaak van een herbezinning bij de beoefening van de sociale wetenschappen. Het gaat om een nieuwe formulering van uitgangspunten. Ik zeg met opzet: nieuwe formulering, want de uitgangspunten werden wel al gehanteerd. In 1953 werd door de Utrechtse School al geschreven: 'Een situatie is de totaliteit van de personale wereld, perspectivisch gestructureerd door een specifieke intentionele structuur'. (Persoon en Wereld, 4e druk, 1969, p. 249).

In dit citaat liggen beide hiervoor genoemde konsekwenties al opgesloten. Ze zijn geformuleerd als uitgangspunten voor een fenomenologische psychologie. Wat Bijl nu gedaan heeft is het funderen van deze uitgangspunten. Voor de Utrechtse school van de jaren '50 is, evenals voor Langeveld die als enige uit die kring nog actief is, de verbinding van intentionaliteit en situationeel gekleurde betekenissen altijd wel het uitgangspunt geweest. Daarvan getuigt ook de andere bundel die de Utrechtse School als beweging heeft gepubliceerd: 'Situation' (Spectrum, Utrecht 1954. Een volledig uit het oog verdwenen bundel met een sterke anti-existentialistische strekking, omdat in dit denken alléén de intentionaliteit een plaats krijgt en de betekenis van de situatie volledig wordt ontkend. In de fenomenologische analyse fungeert de situatie echter als exemplarisch knooppunt van betekenissen. 'Deze betekenissen openbaren zich als relaties tussen persoon en landschap; er bestaat een samenhang tussen deze twee die de fenomenologische psychologie mogelijk maakt. Deze

samenhang noemen wij intentionaliteit' (Persoon en Wereld, 4e druk, 1969, p. 247; zie ook 1e druk 1953). Volgens de existentialistische ontologie van b.v. Sartre kan aan een situatie nooit betekenis ontleend worden. Vandaar de bundel *Situation* die dialogen van 'persoon en landschap' op verschillende thema's analyseert).

Als we dus dit werk van Bijl willen plaatsen kunnen we stellen dat hij onderzoek heeft verricht dat noodzakelijk (in de zin van: voorwaarde) is voor menswetenschappelijk denken. Het gaat hier om grondlagenonderzoek dat ons niet alleen laat zien hoe ervaring en kennis tot stand komen, maar dat ons tevens directieven verschaft voor een methodologie van de menswetenschappen; een methodologie die we voor de pedagogiek dringend nodig hebben en waarvoor we in ons taalgebied eigenlijk alleen maar Langeveld's *Capita* ter beschikking hebben.

Het is echter zeer de vraag of Bijl met zijn werk de twee doelen die hij stelt (zie ook het dubbele in de titel van z'n boek) zal weten te realiseren. Het is namelijk de neerslag van een studie die zich over enkele decennia uitstrekt. Als gevolg daarvan en als gevolg van de nogal impliciete schrijfstijl van dr. Bijl is het boek uiterst moeilijk te lezen voor wie niet hetzelfde proces heeft doorgemaakt als de schrijver en voor wie niet vertrouwd is met diens schrijfstijl. Kortom, voor velen zal dit boek niet toegankelijk zijn.

Zelf heb ik niet de illusie alle opeenvolgende uitspraken van Bijl naar waarde geschat te zullen hebben. Over de implicaties van Bijl's werk voor de theorie van de sociale wetenschappen meen ik echter vrij zeker te zijn. Daarom heb ik me in deze bespreking ook voornamelijk daarmee bezig gehouden. Of deze zekerheid ook een illusie is mag degene uitmaken die zowel Bijl's boek als deze bespreking heeft gelezen.

A. A. Klinkers

Dr. Steven ten Brinke, *The complete mother-tongue curriculum. A tentative survey of all the relevant ways of teaching the mother tongue in secondary education*, Wolters-Noordhoff-Longman, Groningen, 1976, 261 blz., f 36,50, ISBN 9001 16565 6

Terwijl de handboeken tot het secundaire onderwijs in de moedertaal zich beperken tot één visie, één methode, en tot één taal en één land, heeft de S. van het hier aangekondigde werk een overzicht willen geven van alle relevante aspecten en een (volgens zijn eigen mening bescheiden) poging willen doen tot 'internationalisering' door 1e. als Nederlander in het Engels te schrijven en door 2e. publikaties in Engeland, de V.S., West-Duitsland en Nederland erbij te betrekken. Voorts heeft hij de chaos van de in aanmerking komende onderwerpen zoveel mogelijk logisch geordend. In deel A worden de grondslagen hiervoor gelegd. De S. onderscheidt niet minder dan veertien 'dimensies'. Hiervan is 'linguale correctheid' er slechts één. Deze staat niet centraal, maar wordt in eerste instantie eenvoudig gecoördineerd aan o.a. 'creativiteit, emotionaaliteit, functionaliteit, kritisch denken'. Daar MTO onherroepelijk zijn wortels heeft in ethische, politieke en

andere waarden, is tolerantie een vereiste ('tolerant pluriformity', blz. 15). De S. geeft een scala van mogelijkheden, waaruit de leraar een keuze kan doen. Een afzonderlijke beschouwing (Deel D) is gewijd aan een meestal verwaarloosd onderwerp: de verschillende posities, die het MTO kan innemen in het geheel van het secundaire onderwijs.

Het genoemde tolerantie-principe betekent niet, dat de S. alles aanvaardt wat in de moedertaal-lessen gebeurt. Hij maakt een onderscheid tussen het legitieme en illegitieme en verkondigt op zijn wijze - d.w.z. duidelijker en genuanceerder dan gebruikelijk is - het aloude 'non scholae sed vitae'. Een van de kernbegrippen is 'normale functionaliteit': wat van praktisch belang is en/of de belangstelling der leerlingen heeft. Tot het illegitieme behoort het laten maken van een opstel over een van willekeurige onderwerpen. Het verzet hiertegen is niet van vandaag of gisteren; een halve eeuw geleden is 'Der Schulaufsatz: eine ver-

kapte Schundliteratuur' verschenen. Niets van dit verzet is doorgedrongen tot de man, die 13-jarigen de onderwerpen voorlegt: 'Iets leuks dat kortgeleden in de klas is gebeurd' en 'Het lijden der Belgische Joden door de pogroms tijdens de tweede wereldoorlog'. Tolerantie en sereniteit zijn terecht afwezig, als de S. hierop (blz. 111) reageert met: 'A teacher who could seriously suggest the latter as a subject for a theme and see it fit to list it together with the former, must be considered either a lunatic or a criminal'.

Dit betreft slechts een detail van Deel B: 'Normal functionality versus scholastic functionality', waarin o.a. lezen en luisteren, schrijven en spreken en de tegenstelling 'intellectueel/praktisch' aan de orde komen. Bijzonder interessant in het hoofdstuk over sacrosancte doelstellingen. Deel C handelt over andere dimensies. Er worden vragen gesteld als: 'In hoeverre moet hetgeen tijdens de lessen wordt besproken wetenschappelijk worden aangepakt? Hoe moeten we staan tegenover 'gevaarlijke' onderwerpen? Moeten we correctheid van taalgebruik, creativiteit en persoonlijke expressie bevorderen? Verscheidene malen wordt het betoog met aan de praktijk ontleende voorbeelden toegelicht.

'MTT shows a bewildering number of aspects, many of which differ in nature' (blz. 245). De S. zal het mij daarom niet kwalijk nemen, dat de volgende opmerkingen uiterst heterogeen zijn.

In Frankrijk wordt van het MTO veel werk gemaakt. Mag een poging tot internationalisering aan Franse publicaties voorbijgaan? Overigens heeft ook deze kwestie meer dan één aspect. Fransen en Duitsers zullen in hun moedertaal over hun moedertaal blijven publiceren. Zullen ze dit Engelse boek kunnen en willen lezen? Engelsen en Amerikanen zijn monoglotten; ze nemen alleen maar kennis van hetgeen in het buitenland verschijnt, voor zover dit

in het Engels is vertaald. (Hiervan gaat ook de S. uit, die Duitse citaten te hunner behoefte vertaalt.) Laten ze behoorlijk Frans en Duits leren. Dit zal beter helpen. Enz.

Er is geen relatie gelegd met het basis-onderwijs. Wat hebben de lessen in 'taal' opgeleverd? Wat kunnen de leerlingen en wat kunnen ze niet? Wat weten ze b.v. van grammatica?

Wat de grammatica betreft zijn er grote verschillen tussen het actieve en het passieve taalgebruik. Deze verschillen komen niet voldoende tot hun recht.

De vele, keurig in tien gelijke stukjes verdeelde lijnen tussen twee opopperende mogelijkheden maken een naieve indruk. Bovendien zijn ze misleidend. Ze suggereren een exactheid, een kwantificeerbaarheid, die er niet is.

In de analyse van het werkklimaat (blz. 34) is sprake van het principe der redelijkheid. Redelijkheid wordt bij de veertien dimensies niet genoemd. Is het niet even noodzakelijk (en even moeilijk) de leerlingen hiertoe op te voeden als tot de wél genoemde 'criticalness'?

De S. beschouwt linguale correctheid als iets facultatiefs. Waarschijnlijk zullen slechts weinigen het hiermee eens zijn. Maar wie zijn betoog met aandacht volgt, zal moeten toegeven, dat de kwestie gecompliceerder is dan hij tot nu toe heeft gedacht.

Dankzij de hoge graad van exactheid (definities, explicitering, systematisering) is *The complete mother-tongue curriculum* een helder boek. En ondanks de hele 'logical machinery' is het ook een menselijk boek. De S. heeft grote onderwijs-ervaring, weet wat het is om met kinderen in een leer-situatie om te gaan en is ook met zijn hart bij de zaak betrokken.

C. F. P. Stutterheim

Peter en Annelies Dekkers, Jeugdliteratuur op school, een 1977(62), pag. 97-176, Zwijssen, Tilburg

Het speciale nummer van dit onderwijsblad is in de kinderboekenweek 1977 verschenen. Deze bespreking komt door allerlei oorzaken wat laat, iets wat voor een tijdloos onderwerp als literatuur - in het jaar van het kind - niet veel schade kan aanrichten.

Jeugdliteratuur op school is bedoeld als hulpmiddel voor een leerplan 'jeugdliteratuur' voor kinderen van 4 tot 12 jaar.

Hoofdstuk 6 zou eigenlijk het eerste moeten zijn, want het behandelt 'Wat is jeugdliteratuur?' De definitie komt na veel slagen om de arm en verwijzingen naar de volwassenen literatuur tevoorschijn als: 'de verzameling, die gekenmerkt worden door fictie, het dominant zijn van de esthetische waarde en de bruikbaarheid voor de jeugd' (p. 142). In de voorgaande hoofdstukken hebben de auteurs dan al jeugdpoëzie, -proza en -prentenboeken beschreven op 'intuïtieve' wijze. Ze lijken zich erover te verbazen dat volwassenen de jeugdliteratuur uitgeven waardoor allerlei vooroordelen van volwassenen over datgene wat kinderen kunnen begrijpen en waarderen bepa-

speciale aflevering van *Jeugd in School en Wereld*, lend zijn.

Als de Dekkers' en jeugdprentenboeken beschrijven blijkt ook dat zij volwassenen zijn. Zo geven zij een banale analyse van de verhouding van tekst en (bijbehorende) prent (pag. 120). Een plaatjesboek waaraan ze veel aandacht besteden is het boek 'De rattevanger'. Met dit boek zouden volwassenen én kinderen in hun schik moeten zijn. De kleintjes zullen in ieder geval geboeid worden door de kleurige en duidelijke tekeningen en die gedeelten van de tekst waarvan ze iets begrijpen, terwijl de volwassenen meer dan tevreden moeten zijn over een boek waarin duidelijk de problematiek tussen mensen en ratten van beide kanten wordt weergegeven. Verder krijgt Dick Bruna een veeg uit de pan: 'Relaties ontbreken in vrijwel al zijn prenten' (pag. 122). Zij lichten het laatste toe aan zijn 'De koning', nota bene een boekje waarin een liefdesrelatie van een jongetje (de koning) en een tuinmansdochter wordt beschreven en opgelost: de koning zet zijn kroontje af en trouwt daarna met dit meisje zonder kroontje.

Bruna krijgt het verwijt: 'Er is zo goed als geen prentje te

vinden, waarop de personen of voorwerpen op elkaar betrokken zijn. Bijna karikatureel kijken, nee staren de figuren je aan. De koning van de volgende prent is niet aan het autorijden. Hij zou net zo goed op een boomstronk afgebeeld kunnen zijn . . .' (pag. 122, 123). De Dekkers'en verwijten Bruna ook nog dat hij het blikveld van 's konings ogen loodrecht op de rijrichting van de auto - waarin de koning zit - tekent. Het laatste wordt door hen vergeleken met 'de gezichten op omslagen van moderne tijdschriften' (pag. 123) die het publiek aankijken, wat een tijdschrift doet verkopen.

Bij het doorlezen van dit nummer moest ik steeds den-

ken aan de Huizinga-lezing van de slavist Karel van het Reve, die zoals u weet de theoretici van de literatuurwetenschap verwijt, dat ze oninteressante problemen uit de literatuurwetenschap met veel pretenties nietszeggend ingewikkeld oplossen, c.q. nog groter maken. Zou het beeld van Van het Reve kloppen, dat moet ik de Dekkers'en de eer geven dat ze met weinig pretenties op een eenvoudige wijze die voor een breed publiek toegankelijk is, veel praktische wenken geven aan de mensen die dagelijks met kinderen omgaan.

J. Pieters

P. Gordon en D. Lawton, *Curriculum change in the nineteenth and twentieth centuries*, Hodder & Stoughton, Sevenoaks, 1978, 258 pag., £ 5.75, ISBN 0340 21375 2

Het boek van Gordon en Lawton is in vele opzichten interessant. Ten eerste ligt er een expliciet geformuleerde, zij het niet in alle opzichten diepgaande of opzienbarende, geschiedfilosofie aan ten grondslag.

Bovendien sluit het in zijn opzet aan bij een trend in de historische pedagogiek om met verklarmodellen te werken. Daardoor ontstaat een systematische verhandeling die per onderdeel gemakkelijker controleerbaar en eventueel weerlegbaar is en die daardoor de wetenschappelijke discussie bevordert.

Gordon en Lawton willen het hebben over 'the most significant trends' van de veranderingen in het engelse leerplan gedurende de negentiende en twintigste eeuw. De ontwikkelingen willen zij niet alleen beschrijven, maar ook verklaren door de oorzaken en achtergronden ervan te schetsen. Hun filosofie bestaat niet uit het oordeel dat sociale gebeurtenissen determinerend zijn voor veranderingen in het leerplan. Zij zoeken ook niet naar eenduidige verklaringen vanuit economische structuren.

Zij kennen daarentegen wel degelijk betekenis toe aan het werk van individuen. 'Throughout the book one of the dominant ideas is that curriculum change is the result of complex patterns of interaction between influential individuals and general processes of social, political and economic change'.

Het boek zit als volgt in elkaar. Eerst wordt er een globale prent getekend door een chronologisch geordend overzicht van wetgeving, rapporten en commissies e.d. die van betekenis waren voor de ontwikkeling van het leerplan. Het kost even moeite om al de beknopte informatie over formele stapjes in de geschiedenis te lezen, vooral ook

omdat lager, middelbaar en hoger onderwijs in deze chronologie door elkaar heen lopen. Het effect van dit eerste hoofdstuk is echter wel, dat men een eerste totaalbeeld krijgt.

Vervolgens krijgt men een schets van sociale en pedagogische theorieën die van invloed zijn geweest op het leerplan. Ook hier weer een nogal schematische benadering, een schets in strakke lijnen.

Pas in het derde hoofdstuk wordt getracht de algemene prent wat in te vullen door van een zestal onderwerpen of zo men wil leervakken te beschrijven welke veranderingen zich voordeden. De auteurs slagen hier er reeds in om aardige verbanden te leggen met de twee eerdere hoofdstukken.

In een vierde hoofdstuk worden veranderingen in de didactische aanpak of methoden van onderwijs geschetst in hun betekenis voor het leerplan. Opnieuw heeft men de indruk dat een hoeveelheid ogenschijnlijk dorre informatie uit eerdere hoofdstukken op zijn plaats rolt.

Datzelfde geldt voor de twee volgende hoofdstukken die informatie geven over de veranderingen in de toetsing en het effect daarvan op het leerplan en over georganiseerde pogingen van 'pressure groups' om veranderingen in het onderwijs te bereiken. In dit laatste lijken alle elementen bij elkaar te komen en krijgt ook de filosofie achter de opzet van het boek zijn betekenis.

Het werk van Gordon en Lawton wordt afgesloten met biografische aantekeningen, een verklarende lijst van gebruikte termen, een zeer uitvoerige bibliografie en een index.

Dr. H. C. de Wolf

David Grabijn, e.a., *Bewustzijns crisis en cultuurverandering*, De Toorts, Haarlem 1977, 127 pag., f 24,-, ISBN 90 6020 243 0.

In de verantwoording van dit boek - een resultaat van een studie van een werkgroep van het 'Seminarium voor Psychologische Antropologie' in Den Haag - begint het al: 'Een nieuwe, holistische benadering van het bewustzijn en zijn ontwikkeling, de *noëtica*, begint gestalte te krijgen. In

dit boek wordt deze nieuwe wetenschap van het bewustzijn besproken' (blz. 7).

In het eerste hoofdstuk met als titel die van het boek, schrijft Kicken, dat het bewustzijn lange tijd in de psychologie is verwaarloosd. Het heeft weinig zin deze opvatting

te bestrijden omdat Kicken onmiddellijk zal tegenwerpen dat 't bewustzijn nu *anders* benaderd moet worden. Ook al zal niemand het bewuste, bewustzijn als subjectief ervaringsfenomeen ontkennen, toch is 't intersubjectief (objectief) gesproken een uiterst etherische grootheid, waarover je behoudens een klein aantal elementaire uitspraken gauw bent uitgepraat. Zo niet Kicken en zijn mede-auteurs. Ik zal dit aan een aantal citaten uitwerken. Eerste citaat: 'Een laatste aspect van het bewustzijn dat we hier willen noemen is een *inherente tendens tot groei*, een voortdurende uitbreiding en overstijging van opgebouwde structuren' (blz. 14 en 15). Vragen: groeit het bewustzijn als een plant? als een kind? als een embryo? als een kristal? of: als een hoop sneeuw in de storm? Als de wind ophoudt, stopt de groei; als het dooit smelt de sneeuw weg. De beeldspraak van Kicken suggereert iets concreets, alhoewel niet zo concreet als in mijn 'analogisering'. Een tweede citaat: 'Hij (J. P.: Willis Harman) beschrijft het paradigma van de industriële staat en meent dat dit op een aantal wezenlijke punten faalt ...' (blz. 18). Een combinatie van ecologische ethiek en zelfverwerkelijkingsethiek moet de industriële ethiek vervangen. Of in hedendaags mode-jargon: er moet een nieuw paradigma komen. Dit paradigma heeft kenmerken die ontkenningen zijn van de eigenschappen van het paradigma van de industriële staat. In plaats van het ontwikkelen van de industriële capaciteit moeten de 'individuele menselijke vermogens' worden ontwikkeld; 'bewuste deelname in individuele groei en het evolutieproces' vervangt 'hebzuchtig materialisme' als levensdoel; een 'hiërarchie van bewustzijnsniveaus' rekent af met de manipulerende rationaliteit als dominerende factor'. Het individu zal niet meer alleen in 'vrijheid en gelijkheid (als fundamentele rechten)' kunnen leven, het zal naar een 'nieuw naturalisme' verlangen en opstijgen naar het 'bovennatuurlijke'. Para-, trans-psychologen en niet te vergeten de astronaut Edgar Mitchell van het instituut voor noëtische wetenschappen in Palo Alto zullen als wegbereiders voortrekken.

Hoofdstuk 2 - een artikel van Landheer - begint helder. Helaas gaat ook hier de metafoer met de auteur op de loop: 'Het lineaire denken in zijn moderne vorm neigt ertoe het bewustzijn als stuurmechanisme van het fysieke te beschouwen, maar het fysieke en mentale lossen zich op in energievormen waartussen men geen verband weet te leggen, behalve in vage psychosomatische verklaringen' (blz. 28). Landheer is van mening dat een bewustzijnsverandering de vorm van een passieve revolutie kan aannemen: het zich onttrekken aan bestaande structuren waardoor nieuwe maatschappijvormen tot ontwikkeling kunnen komen. De auteur heeft zelfs hoop op een exakte bewustzijnswetenschap 'omdat het energieverbruik van het bewustzijn bij verschillende levenshoudingen bewijsbaar zou kunnen blijken' (blz. 33).

Grabijn bedrijft in het volgende hoofdstuk literatuur onder de titel 'Fragmenten uit de bruiloft van energie en bewustzijn'. De fragmenten heten achtereenvolgens *situatie, elementen, geboorte, dood, relatie, stuwning, vermoedheid en lijnen*. Ik zal Grabijn's tekst bespreken met zinnen ontleend aan zijn fragmenten. 'Wat te doen ... Een ondraaglijke gedachte ... Wacht even ... de voorbijganger

steekt een vinger in het zand ... en het groeit ... processen hebben een lichte kant en een donkere kant, schreef de voorbijganger op de muur van het paleis. Zijn laatste gedachten waren: dat is een oud verhaal, maar als het waar is, zou ik daar zelf ook wel heen willen. Goed, ik zal je wat eten meegeven voor onderweg en mocht je m'n zuster zien, doe haar de groeten. Een gangster die zojuist gefaald heeft klopt vergeefs op de deur ... Het kompas doet het niet. Een model dat tegelijk simpel en omvattend is, toespitsend en verruimend, kan vanuit één niveau vele andere beschrijven.' (zie blz. 35 t/m 43).

Het is jammer dat Ruarus' essay 'Over het bewustzijn en zijn bespeler' pas als hoofdstuk 4 aan bod komt. Want het blijkt duidelijk dat de geschiedenis van het begrip bewustzijn grotendeels een woordenspel zonder einde is. Begrippen die opduiken, zijn: conscientia, noësis, consciousness, conscience, cogitatio, apperceptio, perceptio, sensus internus, res cognitans, transcendentiaal, bewuste, bewustheid, bewustzijn, intentioneel, retentioneel, protentioneel, zelfbewustzijn, cognitieve presentie, subject, reflectief, bewustzijnsgraden, -stoornissen, Ik, Zelf, etc. ... Hope-loos leerzaam is zo'n hoofdstuk.

Therapeuten zijn sleutelars aan het bewustzijn. Aangezien het bewustzijn als begrip nog niet eens de status van een *imaginaire auto* heeft, hoeft het geen bevreemding te wekken dat de sleutelaars vaak niet weten aan welke onderdelen ze knutselen. Laten ze de tank leeglopen terwijl ze denken dat ze de bougies vervangen? Dat zo'n vergelijking nog niet zo onzinnig is, blijkt wel uit 'Naar de wetenschap van het bewustzijn' door mevrouw Koolbergen-Leeninga. De uitkomsten van psychotherapie zijn onvoorspelbaar; de mogelijkheid bestaat dat patiënten zieker worden in plaats van beter. Zijn therapeuten dan fraudeurs? De wetenschap heeft echter genoeg slagen om de arm: de interacties tussen patiënt, therapeut, methode en omgeving zijn te complex; verschil van mening omtrent de effecten en voorspelbaarheid van psychotherapie; de relevantie van het ziektemodel; de classificering van patiënten en de functie van de therapeut (blz. 67 en 68). De overtuiging van de therapeut speelt volgens vooraanstaande klinische psychologen als Boeke en Barendregt een belangrijke rol in de therapie. 'De patiënt zal tevreden moeten zijn met een beeldspraak, met de grammatica van het gevoel, uit het al dan niet mooie boek van de therapeut', aldus Barendregt (blz. 69). Als een cliënt bij een therapeut komt met probleem A, is het niet gezegd dat de therapeut 'werkt' aan A, immers A is niet meer dan een *imaginaire auto*. De therapeut werkt waarschijnlijk aan iets wat voor de cliënt misschien helemaal geen probleem is, maar dat het wel wordt als de therapeut maar doorzet.

Er is nog hoop voor de mensheid: humanistische psychologie, transpersoonlijke psychologie, 'altered states of consciousness' en Ornstein. De laatste denkt dat we aan het begin van een nieuwe synthese van oosterse en westerse wetenschap staan. In het oosten is de intuïtieve, holistische bewustzijnsfunctie gecultiveerd, in het westen de verbale en rationele functie. Het sympathieke van de bewustzijnsprofeten is dat ze alle nieuwe technologische ontwikkelingen in hun eigen beeldspraak inpassen: zelfs de vergelijking van de bewustzijnsstructuur met een *drimen-*

sionele Laser-foto wordt niet nagelaten. Daardoor straalt iets van de status en progressiviteit van de nieuwste technische snuffjes af op de retoriek van het bewustzijn, die eigenlijk nog in de Middeleeuwen van het denken verkeert. Men schrikt in de 'wetenschap' van het bewustzijn voor niets terug, immers alles hangt met alles samen.

In het artikel 'Maatschappij als stemmingsveld' van 't Hart heb ik geen lijn kunnen ontdekken. Het gaat over recente stromingen in de psychologie, die historisch-psychologisch verkend worden. Noties als tijdgeest en gevoel schijnen daarin een belangrijke rol te spelen. Volgens Lucien Febvre moet je in de geschiedschrijving niet alleen de politieke gebeurtenissen weergeven en reconstrueren, maar ook letten op het emotionele klimaat van een tijdvak. Hij wil zelfs dat historici zich zullen gaan

bezighouden met de geschiedenis van de angst, de haat, de vreugde en het medelijden (pag. 102). De schrijver haalt in dit hoofdstuk nogal wat aan en overhoop. Volgens Gebser leven we nu in een overgangperiode van 'Raumbesessenheit' en 'Zeitangst'. Vóór ons in de toekomst ligt het eindpunt, het z.g. 'aperspektivische Zeitalter' waarin de mensen een integrale bewustzijnsstructuur hebben. Als we Foucault begrijpen en geloven, gaan we ook een ander tijdperk binnen waarin afgerekend wordt met de illusie van een autonoom subject, de erfenis van een 19de eeuwse humanisme (blz. 106).

Wie houdt van diepzinnige vaagheden moet dit boek zeker lezen.

J. Pieters

Raf Janssen (red.), *Maatschappelijke Achterstelling*, Praktijkervaringen van welzijnswerkers, Samsom Sociale en Culturele Reeks, Aphen a/d Rijn, 1978, 263 pag., f 32,50, ISBN 90 14 02679 X.

In 1977 heeft de Commissie Oriënteringsdagen een aantal konferenties georganiseerd over het thema 'Welzijnswerk en maatschappelijke achterstelling'. Raf Janssen, die secretaris van deze commissie was, heeft met een aantal welzijnswerkers en beleidsmedewerkers deze bundel samengesteld op basis van thema's, die op de oriënteringsdagen aan de orde zijn geweest.

Hoewel niet van een wetenschappelijke studie kan worden gesproken is deze bundel niettemin ook voor wetenschappers uitermate belangrijk. Op basis van praktijkervaringen geven welzijnswerkers hun visie op de problematiek van de kansarmen en hebben zij getracht inhoud te geven aan het begrip 'kiezen voor kansarmen'. Dit kiezen voor kansarmen door welzijnswerkers betekent een opnieuw doordenken van de organisatiestructuur en methodiek van het welzijnswerk. In het bijzonder wordt belicht de rol van de welzijnswerker die daadwerkelijk voor de kansarmen kiest en de daarbij optredende moeilijkheden.

De bundel bestaat uit drie delen:

1. Gesprekken met mensen waarover dit boek gaat.
2. Verhalen uit de praktijk van het welzijnswerk.
3. Beschouwingen over welzijnswerk en maatschappelijke achterstelling.

De drijfveer voor het samenstellen en uitgeven van deze bundel is, dat een aantal welzijnswerkers zich bewust zijn geworden van het feit dat vanuit het welzijnswerk weinig systematisch wordt gewerkt aan het opheffen van maatschappelijke achterstelling. Mede komt dit doordat de achtergestelden zelf zich niet altijd voldoende bewust zijn van hun achtergestelde positie en ook niet weten hoe zij door gezamenlijke actie daar verbetering in zouden kunnen brengen.

De welzijnswerkers, die daarin verandering willen brengen, geven er zich rekenschap van dat hun activiteit terzake complicaties met zich zal brengen. Kiezen voor kansarmen, verbetering van de sociale en culturele positie der kansarmen en het voorkomen van maatschappelijke achterstelling hebben namelijk consequenties voor de poli-

tieke opstelling van het welzijnswerk. Dit te signaleren is van belang voor de vele stichtingen waar wrijvingen zijn ontstaan tussen het bestuur enerzijds en de welzijnswerkers anderzijds over de aanpak van het werk, de te volgen strategie, de verantwoordelijkheid naar de kant van de subsidiegevers, etc.

Het boek begint met een aantal gesprekken met mensen, die worden geacht te behoren tot de kansarmen.

De volgende aspecten kwamen naar voren:

- afkomstig uit grote gezinnen,
- in slechte woonomstandigheden opgegroeid,
- geringe gezinsinkomsten,
- vader was aan de drank,
- moeder was een huissloof geworden,
- ouders waren weinig ontwikkeld,
- ouders hadden weinig of geen belangstelling voor het onderwijs van hun kinderen,
- politieke belangstelling was afwezig,
- van culturele interesse was weinig te bespeuren.

In deel 2 van de bundel wordt door welzijnswerkers verslag gedaan van praktijkervaringen in het welzijnswerk dat gericht is op maatschappelijk achtergestelde groepen.

Dit zich inzetten voor de kansarmen heeft in bepaalde situaties geleid tot 'tegenwerking van bovenaf'. Voorts zijn zeer interessante opvattingen vermeld over de zogenaamde 'arbeidskultuur'. Zo zegt Bas van Kampen uit Gouda, die zich inzet voor de achtergestelde groepen, dat hij niets moet hebben van fraaie theorieën waarin hoog wordt opgegeven van de eigen cultuur der kansarmen die zonedig behouden moet blijven. Voor Bas is dit (en terecht, J.G.) geromantiseerd van mensen, die nooit ervaren hebben wat het betekent om in deze subcultuur te moeten leven. Van Kampen kan daar wel over meepraten daar hij zich daaraan heeft onworsteld: chauffeur, koster, welzijnswerker, activist, publicist.

Voorts worden ervaringen vermeld die in het werk met kansarmen met onderwijs aan volwassenen zijn opgedaan.

Ook daarbij blijkt dat kansarmen wel te benaderen zijn mits men uitgaat van hun mogelijkheden en behoeften. Sociaal-pedagogisch is het belangrijk te constateren dat volwassenen, die in hun jeugd onvoldoende lager onderwijs hebben gehad, op latere leeftijd blijf geven te kunnen leren. Het is daarom onverantwoord dat gemeentebesturen daarvoor onvoldoende geld ter beschikking stellen en dat het Rijk zich terzake aan zijn verantwoordelijkheid onttrekt.

Een belangrijk boek voor velen: welzijnswerkers, jeugdleiders, onderwijzers, leraren, maatschappelijke werkers en voor die wetenschappers, die vanachter hun bureau mooie theorieën opstellen maar niets weten van wat het voor kinderen betekent op te groeien in volkswijken en verzorgd te worden in gezinnen waar ouders onvoldoende

Lieven Vandekerckhove en Luc Huyse, *In de buitenbaan*, Arbeiderskinderen, Universitair Onderwijs en Sociale On- gelijkheid, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1976, 207 pag., ISBN 9002 134193.

De schrijvers: Vandekerckhove heeft sociologie en filosofie gestudeerd aan de Katholieke Universiteit van Leuven. Aan de Universiteit van Liberia is hij van 1971 tot 1973 verbonden geweest als docent in de sociologie.

Daarna is hij aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de Leuvense universiteit als assistent werkzaam.

Huyse is hoogleraar aan de Leuvense universiteit waar hij sociologie doceert aan de faculteit der rechtsgeleerdheid.

Inhoud boek. Het boek is opgebouwd uit drie delen:

1. Democratisering van het onderwijs in België.
2. Universitair gediplomeerden uit het arbeidersmilieu en hun beroepsleven.
3. Politieke epiloog.

De basis van deze studie is een enquête uit 1959 onder 80 arbeidersgezinnen, waarvan de zoon aan de Leuvense universiteit is gaan studeren. De bedoeling was om na te gaan de motieven die jongeren uit arbeidersmilieus hebben bewogen om op universitair niveau té gaan studeren. Een kernvraag daarbij was wie de belangrijkste rol bij deze besluitvorming heeft gespeeld: de vader, de moeder, de jongere zelf of outsiders?

Bij een later contact is gebleken dat een deel van de arbeiderskinderen ondanks hun begaafdheid, aan de universiteit zijn mislukt althans hun studie niet hebben voltooid. Anderen, die hun studie wel tot een goed eind hebben gebracht, hadden nogal wat moeilijkheden te overwinnen bij hun intrede in de wereld van de universitaire beroepen. Daaruit is het idee ontstaan om deze jongeren, 10 jaar na het voltooien van hun universitaire studie, opnieuw te enquêteren. Bij dit onderzoek zijn tevens betrokken een honderdtal personen die ook vijftien jaar geleden hun universitaire opleiding aanvingen maar die afkomstig zijn uit het sociaal hogere milieu, 'de toplaag van de bevolking' zoals de auteurs formuleren.

Het vergelijken van de uitkomsten van deze onderzoeken is interessant: Wie namelijk is verzorgd en opgegroeid in een arbeidersgezin komt, ondanks zijn universitaire opleiding, in 'de buitenbaan' terecht. Zij vinden vele

de betekenis onderkennen van het onderwijs voor de persoonlijkheidsontplooiing en maatschappelijke toekomst van hun kind, ook niet weten hoe het schoolstelsel functioneert en ook niet in staat zijn hun kinderen te helpen bij het maken van huiswerk.

Minister Pais zou er goed aan doen te overwegen, op welke wijze hij zou kunnen stimuleren dat de wetenschappers, die zonedig theorieën moeten bedenken en adviezen willen geven voor de kansarmen, eens drie à vijf jaar praktisch gingen werken in onderwijs- en welzijnsprojecten in volksbuurten.

Het is verheugend dat deze bundel over de problematiek van maatschappelijke achterstelling in de Sociale en culturele reeks van Samsom is opgenomen.

J. H. N. Grandia

Lieven Vandekerckhove en Luc Huyse, *In de buitenbaan*, Arbeiderskinderen, Universitair Onderwijs en Sociale On- gelijkheid, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1976, 207 pag., ISBN 9002 134193.

hindernissen op hun weg waardoor zij sociaal minder kunnen stijgen dan degenen, die uit 'de toplaag' komen. Zo is het de universitair gevormden uit de arbeidersmilieus niet gelukt om door te dringen in de sociaal-economische sector om daar belangrijke functies te vervullen. Ook blijken universitair gevormden uit arbeidersmilieus sterk ondervertegenwoordigd te zijn in de zgn. vrije beroepen. Daar-entegen zijn zij, vergeleken met hen die uit 'de toplaag' afkomstig zijn, oververtegenwoordigd in de beroepen van ingenieur en leraar.

Voor verdere onderzoeken op het gebied van de verticale sociale mobiliteit zijn deze gegevens belangrijk.

Nabeschuwing. Critische opmerkingen zijn zeker te maken:

- Onvoldoende informatie wordt verschaft over de enquête-lijsten, de opzet en het verloop van het onderzoek, de verwerking van het materiaal.
- De aangehaalde studies, die het betoog moeten ondersteunen, zijn niet alle even belangrijk. Er zijn betere en interessantere studies te raadplegen.
- Vragen, die de onderzoekers zelf hebben gesteld, zijn niet of onvoldoende beantwoord.

Voorts is té eenzijdig de nadruk gelegd op de betekenis van het diploma voor maatschappelijke stijging en het binnendringen in beroepen, die vroeger voor jongeren, afkomstig uit arbeidersmilieus, onbereikbaar waren en die nu, ondanks universitaire studie, nog moeilijk toegankelijk zijn.

De vormende waarde van voortgezette studie voor de persoonlijkheidsontwikkeling is eveneens een zeer waardevol motief voor het nastreven van gelijke kansen in het onderwijs. Ook in 'de buitenbaan' is dit aspect van betekenis.

Niettemin is dit onderzoeksverslag belangrijk voor ieder die belangstelling heeft voor de problematiek van de vermaatschappelijking van het onderwijs, de stijging op de maatschappelijke ladder, de remmende invloed van het milieu op het aspiratieniveau van arbeiderskinderen.

J. H. N. Grandia

Mededelingen

Conferentie van de Association for Teacher Education in Europe (ATEE)

Van 4 tot 7 september 1979 wordt te Nancy (Frankrijk) de vierde conferentie van de Association for Teacher Education in Europe gehouden. Het thema van de conferentie is 'Evaluation of teacher education'. De conferentie zal het karakter van een werkbijeenkomst hebben. Deelnemers kunnen intekenen op een aantal subthemata, o.a.: de evaluatie van de doelstellingen van een cursus, de evaluatie van het evaluatie-proces, zelf-evaluatie.

De conferentie vindt plaats in de Abbaye des Prémontrés te Pont-a-Mousson, tussen Nancy en Metz. Inschrijving dient te geschieden bij: Conference ATEE, Centre Culturel des Prémontrés, F-54700 Pont-a-Mousson, France. De kosten bedragen voor ATEE-leden Ffrs. 280,-; voor niet-leden Ffrs. 380,-.

Logies en verzorging Ffrs 335,- per persoon voor een tweepersoonskamer; Ffrs. 395,- voor een éénpersoonskamer.

Voor meer informatie wende men zich tot R. de Nie, Baron van Ghentlaan 54, 2253 TM Voorschoten.

Postacademisch onderwijs pedopsychodiagnostiek

Voor afgestudeerden in de pedagogische en andragogische wetenschappen bestaat de mogelijkheid geregistreerd te worden als klinisch-diagnostisch geschoold pedagoog. Beslissingen over registratie worden genomen door de commissie Pedopsychodiagnostiek van de NVO (Nederlandse Vereniging van pedagogen, onderwijskundigen en andragologen) op basis van criteria m.b.t. vooropleiding en praktijkervaring. Uit een eerste inventarisatie is gebleken dat een aantal pedagogen niet (helemaal) aan de genoemde criteria voldoet, reden voor het bureau postacademisch onderwijs van de NVO om te trachten cursussen op het gebied van de pedopsychodiagnostiek op te zetten.

De doelgroep van deze vorm van postacademisch onderwijs (PAO) vormen zij,

- die in principe voor de registratie in aanmerking komen, dus universitair afgestudeerden in de pedagogisch/andragogische wetenschappen;
- wier opleiding en/of praktijkervaring onvoldoende is om geregistreerd te kunnen worden;

- die via de weg van PAO deze tekorten willen compenseren.

Aanmeldingen, met opgave van naam, adres, afstudeerjaar, gedetailleerde informatie over vooropleiding en praktijkervaring op het gebied van de pedopsychodiagnostiek en bijzondere interesse en/of behoefte aan PAO op dit gebied, bij: Bureau Postacademisch Onderwijs van de NVO, Nic. Maesstraat 122, 1071 RH Amsterdam, tel. 020-73 32 93.

Kursus 'Psychosynthese'

Het Bureau Postacademisch Onderwijs van de NVO heeft in samenwerking met de vakgroep sociale pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden een cursus psychosynthese georganiseerd voor hen, die werkzaam zijn in de sfeer van begeleiding van ontwikkelings- en veranderingsprocessen, zowel met individuen als met groepen en binnen organisaties. De cursus is gericht op het bieden van een grondig inzicht in de benaderingswijze van de psychosynthese en in de toepassingsmogelijkheden ervan in een aantal maatschappelijke sectoren.

De cursus, bestaande uit tien middagen en een weekend, t.w. 10, 17, 24 en 31 oktober, 7, 14, 21 en 28 november, 12 en 19 december 1979 en 12 en 13 januari 1980, wordt gehouden in Leiden (middagen) Vakgroep sociale pedagogiek, en in Amersfoort (weekend) Evert Kupersoord. Verdere informatie en aanmelding bij het Bureau Postacademisch onderwijs van de NVO, Nic. Maesstraat 122, 1071 RH Amsterdam, tel.: 020-73 32 93.

Kursus 'Leergang, leerling en onderwijsgevende'

De afdeling Postacademisch Onderwijs van het Nederlands Instituut van Psychologen (N.I.P.) heeft in samenwerking met het Bureau Postacademisch Onderwijs van de NVO een cursus 'Leergang, leerling en onderwijsgevende' georganiseerd voor psychologen, pedagogen en anderen van academisch of gelijkwaardig niveau, die zich bezig houden met onderwijspsychologische vraagstukken. De cursus bevat vier onderdelen, waarvoor eventueel apart kan worden ingeschreven, t.w.:

Mededelingen

1. Doelen en leergangopbouw volgens de Sowjetpsychologische benadering
2. Doelen en leergangopbouw volgens de Amerikaanse benadering
3. Leerlingkarakteristieken
4. De studie van het onderwijsgedrag

De cursus wordt gegeven in het Congrescentrum Koningshof te Veldhoven, op 24, 25 en 26 september 1979 (deel 1), 22, 23 en 24 november 1979 (deel 2), 30 en 31 januari en 1 februari 1980 (deel 3), 16, 17 en 18 april 1980 (deel 4). Degenen, die op alle vier delen intekenen, genieten voorrang, evenals degenen, die in het verleden reeds de N.I.P.-cursus 'Sowjetpsychologie, toegepast op onderwijs-leersituaties' hebben gevolgd en zich nu voor de andere drie delen opgeven.

Verdere inlichtingen en opgave: Nederlands Instituut van Psychologen, afdeling postacademisch onderwijs, Nic. Maesstraat 122, 1071 RH Amsterdam, tel. 020-791526, of: NVO, bureau postacademisch onderwijs, Nic. Maesstraat 122, 1071 RH Amsterdam, tel. 020-733293.

Training 'Werken in groepen'

Het Bureau Postacademisch Onderwijs van de NVO heeft een training georganiseerd voor hen, die regelmatig werken in groepen (werkgroepen, projectgroepen, etc.) en die hun functioneren daarin willen verbeteren. De training bestaat uit twee delen van elk drie dagen; in het tweede deel zal uitgebreid worden ingegaan op de ervaringen, die de deelnemers in de tussenliggende periode hebben opgedaan. De training wordt gehouden in Hotel 'Den Treek', Leusden, op 11, 12 en 13 oktober 1979 (deel 1) en op 20, 21 en 22 december 1979 (deel 2).

Voor nadere inlichtingen en opgave wende men zich tot het Bureau Postacademisch Onderwijs van de NVO, Nic. Maesstraat 122, 1071 RH Amsterdam, tel.: 020-733293.

Inhoud andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift / Forum voor Opvoedkunde
4e jaargang, nr. 3, maart 1979

Analyse van het begrip 'onderwijzen' in de Angelsaksische literatuur, door J. Lowyck
Enkele opmerkingen over de verhouding van Friedrich Nietzsche tot de opvoeding, de school en het onderwijs, II, door J. W. van Hulst
Menswetenschappen, door H. De Neve en H. Jaspaert
Eigenschapstoekenning door leerkrachten: welke eigenschappen en de nauwkeurigheid daarvan? door J. ter Laak, L. van Beemen-Bosma en L. Chorus
Een boek om te hebben, door W. H. A. Renders
Kroniek en documentatie
Boekbespreking
Uit andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift / Forum voor Opvoedkunde
4e jaargang, nr. 4, april 1979

Prof. Dr. Jos J. Gielen tachtig jaar, door M. J. I. Bos
Opvoedkunde en wetenschap, door H. W. F. Stellweg
Evaluatie van het curriculumproject menswetenschappen, door H. De Neve en H. Jaspaert
Veranderende doeleinden in het Nederlandse onderwijs-beleid, door G. H. G. Pelkman
Kroniek en documentatie

Persoon en Gemeenschap

31ste jaargang, nr. 7, maart 1979

Het schoolwerkplan - werk aan de school, door M. Zijlstra
Ouderparticipatie in de Gentse kleuterschool, door R. Verhaeghe
Opleiden van leerkrachten: leiden van Leer-Krachten, door B. Van Dobben de Bruijn
Prof. Dr. Leon van Gelder, doctor honoris causa! door H. Van Daele
Het 'tutor'-experiment voor kinderen van buitenlandse arbeiders in het stedelijk onderwijs te Gent: evaluatie en conclusies, door L. Heyerick
Her en der (berichten)
Uit de tijdschriften

Tijdschrift voor Onderwijsresearch
4e jaargang, nr. 3, mei 1979

Studiekeuze en selectie: Differentiële onderwijseffecten voor vrouwen en mannen, door E. Warries
Het van huis uit Friestalige kind in het Nederlandstalige basisonderwijs, door J. M. Wijnstra
Interdisciplinaire wetenschapsbeoefening? Verslag van een methodologische vingeroefening, door P. Buis
Notities en commentaren:
Herkennen vs. herinneren, oftewel Meerkeuze- vs. opstelvragen, door W. F. Langerak
Mededelingen

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
18e jaargang, nr. 4, april 1979

Themanummer 'Diagnostiserend onderwijzen'
Redactioneel, door R. de Groot
Voorjaarsstudiedag
Diagnostiserend onderwijzen, door H. J. Groenendaal
Van overgangsklas naar diagnostiserend onderwijzen, door J. J. van Kuyk
Enkele hulpmiddelen bij het diagnostiserend onderwijs, door H. M. T. In den Kleef en J. J. van Kuyk
Diagnostiserend onderwijzen als onderdeel van gedifferentieerd onderwijzen, door A. K. de Vries
De denkstimulerende gespreksmethodiek, door J. van der Kooy en J. Colthof
Boekbespreking
Weetwinkel

Ontvangen boeken

Aarts J. F. M. C., Deen N., Giesbers J. H. G. I., *Onderwijs in Nederland*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 32,-

Bosch J. D., Dijkstra J. S., Hekken S. M. J. van, Nakken H., *Leren observeren*. Een introductie in het gebruik van systematische gedragsobservaties, Coutinho, Muiderberg, 1979, f 14,50

Duijker H. C. J., *De problematische psychologie en andere psychologische opstellen*, Boom, Meppel, 1979, f 28,50

Eberlein G., *Autogene training met jonge mensen*, (oorspronkelijke titel: Autogenes Training mit Jugendlichen), derde druk, Ankh-Hermes, Deventer, 1979, f 19,50

Goor J. van, *Jan Kompenie as Schoolmaster*. Dutch education in Ceylon 1690-1795 (Historische Studies XXXIV), Wolters-Noordhoff, Groningen, 1978, f 35,-

Hanke B., Huber G. L., Mandl H., *Agressief en onoplettend* (oorspronkelijke titel: Agressiv und unaufmerksam, 1976), Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 27,50

Hoogstraten J., *De machteloze onderzoeker*, Boom, Meppel, 1979

Kerlinger Fr. N., *Behavioral Research, A conceptual approach*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1979

Lange A., Hart O. van der, *Gedragsverandering in gezinnen*, vierde, gewijzigde druk, Wolters-Noordhoff, Groningen 1979, f 38,50

Langedijk P., *Lichaams oefeningen om de concentratie en het leren te verbeteren*, Ankh-Hermes, Deventer, 1978, f 25,-

Löwe H., *Einführung in die Lernpsychologie des Erwachsenenalters*, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin - Lizenzausgabe für die BRD, Kiepenheuer und Witsch, Köln, 1976, DM. 38,-

Nederlandse Stichting voor Kunstzinnige Vorming, *Vertel me maar hoe het anders moet!* Kunstzinnige vorming in het basisonderwijs, deel II: suggesties, ideeën en werkvormen, Muusses, Purmerend, 1979, f 22,50

Nederlandse Stichting voor Kunstzinnige Vorming, *Ze komen toch op school om te leren!* Kunstzinnige vorming in het basisonderwijs, deel I: achtergronden, opvattingen en mogelijkheden, Muusses, Purmerend, 1979, f 22,50

Parreren C. F. van, Nelissen J. M. C. (Red.), *Met Oosteuropese psychologen in gesprek* (Teksten en analyses Sovjet-psychologen 3), Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 26,50

Pugh A. K., *Silent reading. An introduction to its study and teaching*, Heinemann Educational Books, London, 1978, £ 2.50

Pollard M., *Mijn wereld* (oorspronkelijke titel: My world) Meulenhof Informatief, Amsterdam, in samenwerking met Unicef, 1979, f 19,50

Snyders G., *Onderwijs en klassenstrijd*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 35,-

Ontvangen rapporten

Koning W. K. B., *Sociolinguïstiek in de Nederlandse taalgemeenschap*, Nr. 1 in de reeks Bibliografie van de Taalwetenschap, Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 1979, f 2,50

Miedema J. P., *Studentenbegeleiding in het Universitaire Onderwijs*. Een empirisch onderzoek naar de taak en positie van studentenbegeleiders bij vier universiteiten in Nederland, Centrum Onderzoek Wetenschappelijk Onderwijs Groningen (COWOG), Rijksuniversiteit, Groningen, 1979

Tillema H. (Red.), *Diskussies rondom interne differentiatie*. Een verslag van een in Utrecht gehouden studiemiddag, Vakgroep Onderwijskunde R.U., Utrecht, 1979

Veeken N., *Permanente educatie; drie jaar experimenteren in Oost-Groningen*, De Leermarkt, Oude-Pekela, 1979

Vijf jaar ICM-ICB 1973-1978. Verslag van een studiedag, Vereniging De Samenwerkende Landelijke Pedagogische Centra, Hoevelaken, 1979

De uniciteit van het kind

onder redactie van dr. J.D. Imelman

Dit boek dat werd opgedragen aan prof. dr. N.F. Noordam t.g.v. zijn afscheid als hoogleraar in de algemene pedagogiek, behandelt het begrip uniciteit vanuit verschillende gezichtspunten.

Stelde Noordam in 1970 dat het ontwerpen van een pedagogiek van uniciteit en originaliteit een bereikbaar ideaal leek, na lezing van diverse artikelen wordt duidelijk dat de uniciteit talloze vragen oproept.

Die vragen worden door diverse auteurs gesteld vanuit:

- *pedagogisch(-didactisch) opzicht*
(Prof. dr. L. van Gelder, drs. A.W. Boes, en dr. J.D. Imelman)
- *kind-antropologisch opzicht*
(Prof. dr. J.W. van Hulst, prof. dr. M.J. Langeveld en dr. E.A.A. Vermeer)
- *maatschappelijk-antropologisch opzicht*
(B. Carlier)
- *wetenschappelijk(-methodologisch) opzicht*
(Drs. J. Pieters en dr. H.C. de Wolf)

De lezer wordt een goed inzicht geboden in de werkbaarheid c.q. onwerkbaarheid van het begrip uniciteit.

ISBN 90 01 42051 6 126 pag. f 32,50 Ook verkrijgbaar bij de boekhandel

Wolters-Noordhoff

1205-239/13